

שורשים וביכורים

פרשת 'כי תבוא' מתווה בפני העם העומד להכנס לארץ שני דרכים, את דרך הברכה וחלילה, את דרך הקללה. במוקד הקללה, הגלות. כפי שהמהר"ל מפראג ביטא זאת, יש בקללת הגלות שלושה מרכיבים: ריחוק, פיזור ושעבוד: ריחוק מהמולדת: "וְנִסְחָתָם מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֶתָּה בָּא שָׁמָּה", פיזור העם כמיעוט בין זרים: "וְהִפְיָצָהּ ה' בְּכָל הָעַמִּים מְקֻצָּה הָאָרֶץ וְעַד קֻצָּה הָאָרֶץ" ושעבוד תחת עול נוכרים: "וְהִתְמַכְּרְתָם שָׁם לְאִיִּבֵּי לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת".

פרשת 'כי תבוא' היא פרשת התוכחה והפורענות. בפרשה הבאה 'נצבים' מתבשרים אנו על ה"תשובה", הגאולה מהגלות (דברים ל א-ד): "וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבִּרְכָּה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ... וְשָׁב ה' אֶל-לִהְיוֹת אֶת שְׁבוּתֶךָ וְרַחֲמֶךָ... אִם יִהְיֶה נִדְחָךָ בְּקֻצָּה הַשָּׁמַיִם - מִשָּׁם יִקְבָּצֶךָ ה' אֶל-לִהְיוֹת וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ".

שורשים וביכורים

ראשיתה של הגאולה נעוצה בביקורת הגלות. הציונות ירשה ביקורת זאת. אין ללמוד מכך שלא תתכנה קיומן של תפוצות. אולם, קיומו של עם ישראל ללא מדינה יהודית, חלילה, הוא קיום פתולוגי, בלתי טבעי. והנה, עדים אנו לפעמים לחזיון אבסורדי בו נשמעת נוסטלגיה לגלות, לקוסמופוליטיות הנחנקת בעשן מדורת השבט של הלאומיות והלאומנות הישראלית. אכן, הגלות אינה רק תופעה פוליטית. יש גם גלות פילוסופית, ה'ניכור', גלות שהקסימה דורות של אינטלקטואלים, מווינה וברלין ועד לניו-יורק. זהו קונפליקט בין הכמיהה לארץ ולאדמה ובין השאיפה להתנתק מכל נאמנות אליהן. כפי שכתבתי בפרשת ויחי (תשס"ג) זהו עימות בין שרשים לכנפיים. הגלות יצרה דמות של יהודי בעל כנפיים. הציונות רצתה להחזיר ליהדות את השרשים.

אין דבר המבטא יותר את השורשים מאשר עץ הפרי. ועל כך נרמזים אנו בפתיחתה של הפרשה, בהבאת הביכורים (דברים כו א-): "וְהָיָה כִּי תִבּוֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֶל-לִהְיוֹת נָתַן לָךְ נַחְלָה... וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תִּבְּרֵא מֵאֲרָצְךָ... וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶל-לִהְיוֹת לְשֹׁכֵן שָׁמוֹ שָׁם... וְאָמַרְתָּ... כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ".

לפני שנים שמעתי הערה מופלאה, לפיה מהווה פרשת הביכורים מעין כפרה על מעשה המרגלים (במדבר יג, כז-לג). המרגלים תרים את הארץ וחוזרים למדבר ומראים לעם את הפירות שהביאו אתם: "ויאמרו באנו אל הארץ... וגם זבת חלב ודבש הוא וזה פריה". הפירות מרהיבים, אולם "עו העם הישב בארץ והערים בצורות גדולות מאד". ארץ ישראל "ארץ אכלת יושביה הוא", ולא נוכל לרשת אותה. כנגד דברי המרגלים אנו חייבים כל שנה להכריז את נאמנותינו לארץ: "באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו".

מקומו של ה'מקום'

בפרשת ביכורים מוצאים אנו מילת מפתח: "מקום"¹. רבים הם ההוגים שטענו וחזרו וטענו שהיהדות מעדיפה את הזמן על פני המקום. הפילוסוף היהודי הגדול פרנץ רוזנצווייג מתח את הרעיון הזה עד קצהו. לדבריו, סודו של העם היהודי נעוץ בכך שהנצחיות בזמן מובטחת רק בניתוק מן המקום. כמו בכל החלוקות לשתי אפשרויות, האחת יהודית וכשרה והשנייה נוכרית ופסולה, גם קביעה זאת היא לדעתי "הבדלה" והבחנה זאת פשטנית מדי. יש ביהדות מקום ל'מקום'. מקום זה נרמז לדעתי, בכינוי שחז"ל מכנים בו את הקב"ה: "פרוך המקום פרוך הוא". איך נולד ביטוי זה? החוקרים העלו סברות שונות. עבורי, מבצבצת בכינוי זה השקפה פילוסופית ומיסטית שלימה, המבטאת את נוכחותו של הקב"ה. לא אכנס לסוגייה פילוסופית זאת פן אבריא את שרידי קוראי. ארמוז רק שהיא קשורה עם השקפת הפנתיאיזם, המזהה בין הא-ל לקוסמוס, השקפה שהיתה מקובלת באותה תקופה על הפילוסופים הסטויקנים. חז"ל קיבלו השקפה זאת אך בהסתייגות: "שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו מן מה דכתיב (שמות לג, כב) 'הנה מקום איתי'". המקום הוא "איתי", עם הקב"ה, אך הוא עצמו איננו במקום. יש כאן רעיון פילוסופי ומיסטורי, הוא גם כאן, בכל מקום, אך גם מעבר ב'שם' הבלתי מושג. למדנו מכאן שיש לשמור על הכנפיים אך גם להצמיח שורשים.

עד כאן הרעיון הפילוסופי והמיסטי. אולם, יש ב'מקום' משמעות קיומית שפותחה על ידי רבי נתן מנמירוב, תלמידו של רבי נחמן מברסלב. ה'מקום' מציין את מעמדו של האדם, עולמו הפנימי, הסובייקטיביות האנושית. לכל אדם 'מקום', דהיינו נקודת מבט משלו ממנה הוא מסתכל על העולם. כאן נעוצה המשמעות העמוקה של המאמר בפרקי אבות (ב, ד): "ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". אין אני יכול לשפוט את האדם מתוך הפרספקטיבה שלי, אני חייב להיכנס לפרספקטיבה שלו, מה שהוא כמעט בלתי

1

דברים כו

(ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש:

(י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה' והנחתו לפני ה' א-להיך והשתחוית לפני ה' א-להיך:

אפשרי. עכשיו ניתן להבין באור קיומי את הכינוי 'המקום'. הקב"ה מצוי בכל מקום, הוא מלווה כל אדם בעולמו הפנימי, ברקע המיוחד שבו, ולפיכך הוא היחידי שיכול לדון אותו, מתוך הפרספקטיבה הפרטית שלו.

כאן נעוץ סודו של הכלל הגדול: "וְאֶהְיֶה לָרֶעֶף כְּמוֹף" (ויקרא יט, יח). חייבים אנו לצאת ממקומנו ולהגיע למקומו של הזולת, לכבד את ה'מקום' של הזולת, את רשות היחיד שלו ולהכיר את ייחודו. אנו חייבים להגיע למקומו, אך לא לפרוץ בתוכו. רעיון זה בא לידי ביטוי משפטי-הלכתי במושג ה"ארבע אמות", מעין שטח מינימלי שיש לכל אדם. ארבע אמות אלו פירושן זכות האדם לחיים משלו, לאינטימיות משלו, בו הוא יוכל לממש את עצמו, וכדברי החסידות, לחיות לפי שורש הנשמה של עצמו. הציביליזציה בת זמננו על פלאיה, אינה מכבדת את האינטימיות האנושית ופולשת לתוכה. הפרסומות ברדיו ובטלביזיה הן רק סימפטומים לפלישה "פורנוגרפית" זאת. יותר מפעם אחת מרגיש אני שמתנגן בתוכי ג'ינגל הפרסומת ששודרה ברדיו (עד כדי בחילה), מבלי שאוכל להתנער ממנו. שטף פולשני זה ל'מקומי' מופיע בהפנוזות תרבותיות שונות. האם אין לנו זכות ל'מקום', זכות לשמור על גבולות רשות היחיד של האדם.

ה"שם" של ה"שם" הוא "כאן"

דמיון ואנלוגיה יש בין הציבור ליחיד. גם לעמים יש 'מקום'. מקום זה אינו רק מקור לעושר ולמשאבי טבע, אלא קודם כל תשתית בה יכולות האומות לבטא את עצמם, השפלות שבהן ברצח ובטרור. הגלובליזציה היא גלגול חדש של פלישה ל'מקומות' הפרטיים. מאז ומתמיד היו "ניאו-מרגלים" שהלכו שולל בעקבות הקסם של אזרחות העולם האידיאלית, מעל ומעבר לאזרחות השבט והלאום. קוסמופוליטים, אזרחי עולם אלה מנסים למחוק כל לאומיות, ובינתיים מוחקים רק את זהותם הם. אולם, יש פתולוגיות חמורות יותר. יש המוכנים להבין את ה'מקום', הלאומיות של השני ולא את זאת של עצמם. זאת היא מחלה המאיימת את האינטלקטואליות והתחכום. אנו מחנכים את האדם, לעשות את המאמץ כדי להבין את הזולת, האישי והציבורי. יש המלמדים את האדם לצאת מעצמו, פעמים רבות מדי הם שוכחים ללמד אותו איך לחזור. לצאת אל הזולת פירושו לעזוב את ה"כאן" כדי להגיע ל"שם". אולם ה"שם" של ה"שם" הוא למרות הכול "כאן", ושכחת ה"כאן" גם היא פשע, פשע שממנו האדם שוכח לחזור. התיקון למעשה המרגלים מצוי בפרשת הביכורים, בפירות העץ ששורשיו באדמה, כאן!